

Ігнатченко Ірина Георгіївна
НУ «ЮАУ імені Ярослава Мудрого»,
к.ю.н., асистент кафедри
адміністративного права

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Зміна соціально-політичних пріоритетів в Україні обумовлює появу нових форм взаємодії права, державної влади і громадянина, вимагає вдосконалення механізмів реалізації системи публічних потреб та інтересів. У цьому зв'язку особливого значення набуває конституційний принцип відповідальності органів виконавчої влади (посадових осіб) за доручену справу перед людиною і державою. Адже згідно зі ст. 3 Конституції утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це викликає потребу у постійному науковому оновленні уявлень про сутність і особливості реалізації прав і свобод людини як в цілому, так і в окремих важливих сферах життєдіяльності суспільства, таких як культура.

Загальновідомо, що особливу групу прав і свобод людини утворюють економічні, соціальні та культурні права. Вони належать до, так званого, «другого покоління» прав людини. У національному і міжнародному праві їх стали визнавати у другу половину XIX – першу половину XX століття. Визнання цих прав було пов'язано з тим, що вони доповнюють громадянські і політичні права людини, які окреслюють політичні і правові умови вільного існування людини в державі і суспільстві, економічними, соціальними та культурними умовами, які необхідні для гідного людського існування. Поява цих прав стала можливою також завдяки тому, що держава взяла на себе більш широке коло обов'язків перед людиною, ніж у минулі століття. Прийнято вважати, що культурні (духовні) права і свободи людини і громадянина – це міра можливої

поведінки або діяльності особи щодо задоволення своїх законних потреб у сфері освіти, літературної, художньої, наукової та технічної діяльності.

У сучасній парадигмі розвитку суспільства саме культура розглядається як джерело що стимулює соціально-економічний прогрес як чинник, що обумовлює та забезпечує нову якість життя як засіб забезпечення національного духу. Право людини на розвиток і реалізацію своїх творчих здібностей, доступ до культурних надбань і практик, збереження культурно історичної спадщини, визначається як культурне право людини. Культурні права забезпечують духовний розвиток особистості і суспільства, який, в певному розумінні, є найважливішою умовою ствердження в країні демократії і прав людини.

Поняття культурне право виникло як продовження й поглиблення загальної концепції прав людини й широко дебатуються та пропагуються сьогодні не лише світовою культурно-мистецькою громадськістю, а й такими авторитетними міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО. Так, ці права визначені в декількох документах з прав людини: ст. 27 Загальної декларації прав людини: кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями, кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які випливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів; ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права: держави, що беруть участь у дійсному Пакті визнають право кожної людини на: а) участь у культурному житті; б) користування результатами наукового прогресу і їхнього практичного застосування; в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними або художніми працями, автором яких він є; ст. 27 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права: у тих країнах, де існують етнічні, релігійні і мовні меншості, особам, що належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою; ст. 5 Конвенції про викоринювання усіх форм расової дискримінації: право на рівну участь у культурній діяльності; ст. 1 Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва: розвиток власної культури є правом і боргом кожного народу.

У вітчизняній науковій літературі немає єдиної думки як до самого визначення культурних прав, так і до його об'єму. Так, українська дослідниця О.Ф. Скакун визначає культурні права, як можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку. Вчений П.М. Рабинович зазначає що, серед класифікації людських прав, яка була в свій час запропонована, на рівні з фізичними, особистісними правами стоять і культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури. Ю. Соколенко до культурних прав і свобод людини відносить право на освіту (дошкільну, загальну середню, позашкільна освіта, професійно-технічну та вищу). Дослідник І. Шумак зазначає, що нечіткість системи культурних прав і свобод людини обумовлена тим, що конституційні права людини реалізуються у певних сферах суспільного життя, котрі часто взаємно перетинаються.

Важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина займають культурні права і свободи, які ще іноді визначають як духовні або ідеологічні права і свободи. Така множинна назва цієї групи прав і свобод є виправдананою з огляду на те, що реалізація культурних прав сприяє духовному розвитку особи та формуванню національної ідеології як суспільного феномена. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку українського суспільства культурним правам належить далеко не остання

роль, про це свідчать ряд нормативно-правових актів, які визначають культурні права і свободи людини. Основний нормативно-правовий актом, який визначає культурні права і свободи людини є Конституція України. Згідно зі Ст. 54 Конституції, кожна людина має право: на вільний і всебічний розвиток своєї особистості; кожен має право користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; держава гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Спеціальне законодавство України про культуру має на меті забезпечення реалізації і захист відповідних конституційних прав громадян України – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них. Тобто тут поняття «культурні права» доцільно визначати у вузькому розумінні як «права у сфері культури», реалізація яких насамперед покладається на органи державного управління спеціальної компетенції. Деякі дослідники визначають ці права як «права громадян у галузі культури» (В. В. Зуй), але уявляється, що системі культури притаманна сукупність однорідних (або близьких) видів культурної діяльності, які самі по собі становлять окремі галузі. Вони розрізняються залежно від способу й характеру цієї діяльності. Це: мистецтво (театральне, музичне, хореографічне, образотворче, декоративно-прикладне, естрадне, циркове); культурні послуги населенню (клубна, бібліотечна музейна справа); гастрольна діяльність, кінематографія, телебачення й радіомовлення, видавничка справа, поліграфія та книготоргівля; пам'ятки історії й культури тощо. Тому у відношенні прав і свобод громадян, на наш погляд, краще застосовувати поняття «сфера культури» ніж «галузь культури».

Певний ряд цих прав і свобод людини визначено в Законі України «Про культуру», серед яких: свобода творчості; вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором; провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва; творення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм; об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури; збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ; здобуття культурно-мистецької освіти; інші права, встановлені законодавством.

Гарантування прав громадян у сфері культури підвищення культурного рівня, створення умов для творчого розвитку особистості, доступності освіти у сфері культури, естетичного виховання громадян, а також підтримка вітчизняного виробника у сфері культури і розвиток міжнародної культурної співпраці Законом віднесено до основних засад державної політики у сфері культури. Ще один важливий момент цього Закону – це гарантування права громадянам будь-якої національності зберігати, пропагувати і розвивати свою культуру, традиції, мову, обряди і звичаї, а також утворювати національно-культурні товариства.

Слід відзначити ряд законодавчих актів, які також визначають культурні права і свободи людини, зокрема це Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу», «Про архітектурну діяльність», «Про охорону культурної спадщини», «Про народні художні промисли», «Про національні меншини в Україні» та низка Указів Президента та Постанов Кабінету Міністрів.

Гарантовані державою культурні права і свободи є вельми проблемними в їх реалізації. Існуючий стан культурної сфери в Україні спричинив те тільки проблеми реалізації культурних прав і свобод людини, а й проблеми розвитку і підтримки національної культури в цілому. Слід зазначити, що останні роки було зроблено перші кроки на шляху до адаптації сфери культури до нових соціально-економічних умов: розроблено і прийнято ряд нових нормативно-правових актів, створено відповідні умови для функціонування закладів культури, підприємств, установ та організацій культурної сфери, відбулися помітні зміни в системі підготовки кадрів, однак на сьогоднішній день сфера культури й досі перебуває у стані, що не повною мірою задовольняє потреби культурного та духовного відродження українського народу. Відсутність умов для творчого розвитку особистості, забезпечення інформаційних потреб, організації змістовного дозвілля, недостатня початкова мистецька освіта реально обмежує конституційне право людини на задоволення культурних потреб, вільний розвиток особистості.

Реалізація більшості прав громадян у сфері культури покладається на базу мережу закладів культури, яка формується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України з метою дотримання прав громадян України у сфері культури, забезпечення доступності національного культурного надбання, культурних благ та мистецької творчості шляхом дотримання державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами культури, передбаченими Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Таким чином, основним засобом задоволення в реалізації права громадян на доступ до культурних цінностей і культурних благ вважають саме базу мережу. Але у Законі не враховано, що ці заклади через різні причини не спроможні повною мірою задовольнити культурні потреби громадян. Крім того, з метою удосконалення реалізації прав громадян, вбачається за доцільне включення до основного нормативно-правового акту у сфері культури таких значущих понять, як культурні ресурси, культурний капітал, культурні традиції, культурний менеджмент, ринок культурних продуктів і послуг, культурні індустрії.

Для реалізації прав у сфері культури в Україні доцільно впроваджувати повне бюджетне утримання чи значне датування таких соціокультурних інститутів, як публічні та спеціальні бібліотеки, музеї, заповідники, парки, заклади культури клубного типу, школи естетичного виховання, театри та академічні мистецькі колективи. Досконалість реалізації культурних прав потребує запровадження механізму захисту культурних прав людини. В умовах відкритого, демократичного суспільства з ринковою економікою державна підтримка культури дає реальний результат лише за умов належного законодавчого забезпечення культурних прав та встановлення податкових пільг в культурній сфері. Основні засади державної культурної політики, які мають на меті гарантування культурних прав громадян не можуть стати в нагоді громадянам без досконалого механізму реалізації їх юридичних гарантій.

Сучасна демократична держава не повинна обмежуватися тільки гарантуванням свободи творчості, не втручаючись у мистецькі процеси, чи традиційною охороною пам'яток та іншої культурної спадщини народу вона має дбати про все різноманіття творчих проявів у суспільстві, про збереження й збагачення всього культурного, духовного потенціалу, про якнайширший доступ до нього не тільки окремим соціальним верствам населення, а всім соціально віковим категоріям споживачів культурних послуг.

Отже, головними сучасними напрямками роботи державних органів публічної влади у механізмі реалізації прав і свобод громадян у сфері культури є: забезпечення належних умов для культурного розвитку суспільства, для діяльності існуючої мережі закладів, підприємств, організацій культури, мистецьких колективів; сприяння

задоволенню духовних, естетичних потреб громадян у всіх регіонах України, у великих і малих містах, сільській місцевості; посилення державної турботи про національну культурну спадщину, реорганізація системи органів управління пам'яток охоронною та музейною справою, розвиток мережі заповідників і музеїв; забезпечення належних умов та оплати праці для працівників культури, для професійних творчих працівників, для розвитку мистецького аматорства; здійснення державної мовної політики; здійснення державної політики у сфері міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України; активізація міжнародного культурного співробітництва, в тому числі з питань захисту культурних прав людини, зокрема, з міжнародними організаціями.

Забезпечення прав громадян у сфері культури, збереження та розвиток культурної самобутності нації, формування конкурентоспроможності національної культури й участі України в міжкультурних обмінах у сучасному світі потребує інтенсифікації розвитку національного сектору культурних індустрій. При цьому важливими є цілеспрямовані спільні зусилля органів державної влади і громадянського суспільства, самих громадян щодо здійснення конкретних програм, заходів, ініціатив, які забезпечать реалізацію визначених прав.